

A nyugati csoda

Egy adott pillanatban valami rendkívüli történt. Vajon előfordulhatott-e volna, hogy nem következik be? Ki a megmondhatója? Megjelent egy, a többitől eltérő civilizáció, amely a mostani útjára terelte az emberiséget.

Ahhoz, hogy a dolgok menete ilyen fordulatot vegyen, ezúttal is számos tényezőnek kellett felsorakoznia, és olyan kombinációt alkotnia, amelyet korábban még csak nem is sejtettek, de amelyet ma megpróbálhatunk felfejteni.*

A Nyugat képe, i. sz. 1000 körül, egyáltalán nem volt szívdertítő. Szegény, anarchikus világ volt ez, erőszakos és tudatlan, amely részben az elhalálozott római civilizáció romjain, részben a germán törzsek még meg nem szelídített térségében helyezkedett el – civilizációs szempontból jóval Bizánc, az arab világ és Kína mögött. Nagy Károly, a Nyugat császára (és a mai Európai Unió mitikus őse), akit életrajzírója, Eginhard majdhogynem tudósként ábrázolt, nem tudott írni, olvasni! Kortársai nem sokat törték a fejüket a jövőn; a keresztény világban legalábbis várták az idők végeztét, mint olyan döntő eseményt,

* A következő könyvem érvelését foglalom össze: *Occidentul. O interpretare istorică* (A Nyugat. Történeti megközelítés), Humanitas, București, 2007 (*L'Occident. Une interprétation historique*, Les Belles Lettres, Paris, 2007).

amely teljes mértékben megoldotta volna az összes problémát. Ámde azt, hogy valami éppen készülődik, a legélesebb látású kortársunk sem tudná kitalálni, ha úgy tér vissza az időben, hogy felvértezi ugyan magát a mai tudomány vívmányaival, de nincs tudomása a későbbi történésekről. Hogy miért? Éppen az imént mondtam ki: a jövőt senki sem láthatja előre. Pedig akkor nem valamiféle mellőzhető dolog érlelődött, hanem a legradikálisabb átalakulás, amit az emberiség valaha is megismert. Ki fogadott volna akkor a Nyugat majdhogynem primitív világára?

A Nyugatrómai Birodalom összeomlása – amely nem pontosan 476-ban következett be, ahogyan az iskolában tanítják, hanem néhány évszázad leforgása alatt – jó példa arra, hogyan juthat holtpontra egy civilizációs rendszer. A Birodalom határai között egyesített klasszikus, görög-római (és közel-keleti) civilizáció több – mentális, szociális, technológiai – szinten is megrekedt. A jövő és a fejlődés, ez a két, számunkra oly otthonos fogalom – éppen azért, mert más világban élünk – lényegét tekintve ismeretlen volt az antik civilizációban. Idegen maradt ettől a kultúrától a tökéletesedés gondolata, amely a holnapi napot a maitól különbözővé kívánja tenni. Az ókoriak elvileg birtokolták a szükséges eszközöket egy technológiai társadalom megteremtéséhez. Nem csupán a bőséges rabszolga-munkaerő „tántorította el” őket ettől, hanem egy gondolkodásbeli gátlás: mire jó a dolgokon változtatni, miért kellene elképzelni egy másik világot? A hagyományos civilizációk alapvetően konzervatívak. Egyébként ilyen volt az összes civilizáció, egyetlen kivétellel: ez pedig a Nyugat.

Mint mindig, a magyarázatok hozzátételgesek. Nem tudjuk bizonyítani, a szó szoros értelmében véve, az ok-okozati összefüggéseket; mindössze annyit tehetünk, hogy tudomásul vesszünk egy sor sajátos tényezőt. Felsorolom egy részét, a rangsorolás igénye nélkül – valamennyi a nyugati amalgám összetevője. A Birodalom eltűnése, ez a valóságos világvég, megteremtette az új kezdet feltételeit: egy destrukturált teret, ahol majdnem mindent újra fel kellett építeni. A Birodalom és a germán törzsek közötti határvonal eltörlése olyan rendkívüli etnikai és kulturális keveredést eredményezett, amely természetesen gazdag és mindaddig ismeretlen következményekkel járt. Az új világ keresztény lett, és a kereszténység a más kultúrákra jellemző ciklikusságtól, továbbá az idő parttalanságának tudatától igen eltérő történetfilozófiát hozott magával: lineáris és fejlődő történelem ez, amely egyszeri és megismételhetetlen, jól megjelölt kezdettel és véggel. Eredetileg ez a judaikus képlet, csak hogy a zsidók ezt kizárólag maguknak, a „választott népnek” tartották fenn. A kereszténység viszont kiterjesztette az egész emberiségre. Későbbi, laicizált változatában ez a kiteljesedéshez vezető foratókönyv a fejlődés modern elméletét fogja megszülni. Az idők végezte és a végítélet csakis azután következhet be, miután az egész világ egyesül Krisztus szavának szellemében. A nyugati expanzió első löketét ez a történelmi-teológiai küldetés adta meg; ebben rejlik a kereszties hadjáratok spirituális jelentése: a szent helyek felszabadítása, az iszlám kiirtása, a világmindenség keresztény egyesítése. Mind ezt kiegészítette a János Apokalipszisen alapuló millenarista elmélet: a teljes világvéget megelőzi a történelem vége; kö-

zöttük ezer évig a harmónia és a tökéletesség uralkodik. Erős „perfekcionista” töltet, ugyanakkor megingathatatlan utópikus irányultság ez. Más szempontból nézve a római és a germán világ fúziója példátlanul bonyolult gazdasági életet eredményezett. A túlnyomórészt növénytermesztő Dél egyesült az állattartó és erdőgazdálkodó Északkal. Az állattenyésztéssel összekapcsolódó gabonatermesztésben főként a vetésforgó-eljárást alkalmazták. Az igásállatok és a fa bősége, a mozgatóerő és az építőanyag szempontjából, jelentős előnyt biztosított a Nyugat számára. A középkor elején az egykori Nyugatrómai Birodalom területén tapasztalható hangsúlyos demográfiai hanyatlás, az anarchikus környezet, a visszafogó birodalmi struktúrák összeomlása növelte az egyén „értékét” és szabadságát. Az előbbiekhöz társul a keresztény üzenet is: lényegüket tekintve az emberek egyenlőek és egyformán tiszteletre érdemesek. Ezzel szemben az ókorban a fajok és az emberi kategóriák közti egyenlőtlenség volt a mérvadó. A középkori paraszt, bármennyire is függő viszonyban van, már nem rabszolga; szerződéses kapcsolatban áll a földesúrral, mindkettejüknek illik betartani az ebben foglaltakat. Kelet-Európa földrajzi egységességéhez és a Római Birodalom utódának számító Bizánci Birodalom politikai tömörségéhez képest a nyugati világ rendkívül töredezett mind földrajzi, mind pedig gazdasági és politikai szempontból. Ez a helyzet kedvezően hatott a kereskedelmi kapcsolatokra, bátorította a konkurenciát, a versengést.

Itt meg is állok: lehetne még sorolni a kisebb-nagyobb mértékben sajátos tényezőket, amelyek együttese igazán sajátos képet mutat. Hivatkozni lehetne még az i. sz. 1000 körüli nagy

felmelegedésre, amely lehetővé tette a kultúrák észak, illetve az alpesi térség felé való kiterjedését (beleértve a korántsem ironikusan „zöld földként” emlegetett Grönland partjainak betelepítését; az utólagos lehülés végül elűzte a telepeseket). Ismétlem, nem áll módunkban pontosan meghatározni minden egyes tényező súlyát. Együttesen hozták mozgásba a gépezetet, merőben új irányt véve.

I. sz. 1000 tájékán a Nyugat egyre inkább erőre kap. A XII–XIII. században gyarapodik a lakosság és a mezőgazdasági termelékenység, a két folyamat egymást erősíti. Egyes történészek habozás nélkül az első ipari forradalomként azonosítják be ezt az időszakot, amelynek fő mozgatóereje a vízenergia. Változatos ipari műveletekre alkalmazott malmok tízezrei sorjáznak a vízfolyások mentén (a látványt helyenként szélmalomok is kiegészítik). A Birodalom széthullása után majdnem teljesen elvidékiesedett Nyugaton újraéled a városi létforma: eddig nem tapasztalt ritmusban jönnek létre, növekednek és sokasodnak a városok, és ami a legfontosabb, elsősorban manufaktúrális és kereskedelmi központokként működnek. Elkezdődik a nyugati terjeszkedés is: kelet felé (a kereszties hadjáratok), Közép- és Kelet-Európa irányába (a szláv területekre való német előrenyomulás, amit valamikor a *Drang nach Osten* kifejezéssel illettek), valamint az Ibériai-félszigeten (az arabok elleni spanyol Reconquista).

Lenyűgöző jelenség a kereszties hadjáratoké: a Nyugat képes volt arra, hogy két évszázadon át „expedíciós hadtestet” tartson fenn a kor viszonyaihoz képest megdöbbentő távolság-

ban, ugyanis a Földközi-tenger átszelése akkoriban nem kevesebb mint két hónapot vett igénybe. Mindehhez megfelelő anyagi eszközökre volt szüksége, de ennél is inkább a küldetésébe vetett megingathatatlan hitre. A XIII. században a nyugatiak eljutnak Kínáig (kereskedők, misszionáriusok... ebben a tekintetben jelképértékű Marco Polo neve). El akartak jutni oda. Egyetlen kínainak sem fordult meg a fejében, hogy megtegye a visszautat, hogy saját szemével lássa, mi történik a világ másik végén. Az eredetileg szegény és kezdetleges Nyugat világát vonzotta a Kelet (képzeletben felerősödött) csillogása. Paradoxális módon, az első szakaszban a Nyugat viszonylagos szegénysége volt expanziójának egyik oka. De nem csupán ez volt a mozgatórugó. A kincsek után kutató nyugatiak egyben beavatási utat is követtek: Kínán túl, a Terra keleti peremén volt a középkori ábrázolások szerint a földi paradicsom. Kolumbusz is ezt kereste, miközben Kelet aranya után kutatott. És végül valami teljesen mást fedezett fel: Amerikát.

Megerősíthetjük, amit már sokan elmondtak előttünk: a Nyugat sok mindent másoktól vett át. A Nyugat majdnem mindent magába szívott, amit a klasszikus ókor létrehozott: tudományt, művészetet, filozófiát... Szintén sokat vett át az araboktól (az ő közvetítésükkel az ókor szellemi örökségének egy részét is). A papírnak, a puskapornak és az iránytűnek meg kellett tennie a Kínát a Nyugattól elválasztó hatalmas távolságot. A kínaiak ekkortájt világelsők voltak, ami a találmányaikat illeti, viszont nem tudtak mit kezdeni velük. Az iránytű után igazodva a nyugatiak, és nem ők fedezték fel a világot. Szintén a

nyugatiak találták fel a tűzfegyvereket (fejlődés volt ez, még ha kétes is), miközben a kínaiak beérték a tűzijátékok csodálatával. A papír segítségével pedig, amelyet miután átvettek, nagy mennyiségben termeltek a nyugatiak, a (szintén kínai elsőbbségű) nyomdával párosítva a könyv iparát hozták létre – újabb nyugati monopóliumot, a modernitás talán legfontosabb mozgatóját. Az ókori és a többi, hagyományos civilizáció nem tette meg a döntő lépést a tudományos elmélkedéstől a kutatásig. A kísérleti tudományt a Nyugat teremtette meg, a többiek esetében az agymunka termékének minősülő tudomány és a kézügyesség megnyilvánulásának számító technológia kategorikusan elkülönült. A Nyugat együttműködésre kényszerítette az agyat és a kezet, megteremtve ezáltal a technológiai civilizációt. Igencsak materialista ez a Nyugat. És kimondhatatlanul idealista. Sokkal idealistább és sokkal materialistább, mint bármelyik más civilizáció.

Tudjuk már, mi következett ebből: haladás minden téren. A szellemi élet fokozatosan kikerült az egyház gyámködése alól. Meg kell említenünk itt a vallási türelmetlenséget, az évszázados zaklatásokat, a máglyákat, az inkvizíciót: mindezek a rendszer védelmi reakcióiként magyarázhatóak a szabadgondolkodás és a változatosság térnyerésével szemben. A glóbusz más részein kisebb volt az elnyomás, mert kevesebb volt az elnyomnivaló. A Nyugat nehézkesen indult el az erőteljesen diverzifikált társadalom felé vezető úton, majd, mikor ezt már megtette, akkor térhetett rá a demokrácia felé vezető pályára.

A Nyugat módszeresen fogott hozzá a bolygó felderítéséhez, amely így az utánfutójává lett. A XVIII. század végén Ang-

liában elkezdődött, a következő évszázadban pedig a főbb nyugati országokban is kibontakozó nagy ipari forradalom – melyet elsőként a gőz hozott mozgásba, később pedig a villamosítás, a belső égésű motorok – jóval a világ más részei fölé lendíti a Nyugatot.

A nyugati társadalom mélységében, adottságai és eszményei tekintetében alakult át. A szabadság és az egyenlőség kiemelt célkitűzésekként jelentek meg: egy ideig a középkor végén és az újkor kezdetén oly élénk millenarista mozgalmak vallásos keretei közt. Később a társadalmi-politikai törekvések laicizálódnak, és a Nyugat fokozatosan a liberalizmus és a demokrácia útjára lép. A „demokrácia” szót a régi görögöktől vették át, ám a demokrácia úgy, ahogyan a mai világban megjelenik, a maga erényeivel, szabályaival, korlátaival együtt, már teljes mértékben nyugati alkotás. Számos tényező összessége tette működőképpé, az emberi nem egységéről és méltóságáról alkotott keresztény felfogástól egészen az egyik évszázadról a másikra kiteljesedő ipari forradalom által felgyorsított gazdasági, társadalmi és kulturális változásokig, továbbá a felvilágosodás (XVIII. századi) racionalista és világias szemléletéig.

A Nyugat továbbra is olyan világ marad, amely *hisz*, de mivel a vallásos hit hanyatlásnak indult, egyre nagyobb teret nyernek a különböző szekularizált hitek, nevezhetjük ezeket vallásoknak: elkötelezettség és buzgóság tekintetében követőik nem maradnak el a szó szoros értelmében vett vallások hívei mögött. Egyetlen hit helyett több vallás. A XIX. században kiteljesedik a *fejlődés*be vetett hit, amely (bizonyos módon szín-

tén a kereszténység misztikus forгатókönyvéből származó) laikus értelemben a felvilágosodás előtti évszázadban bontakozott ki. A *demokrácia* maga hitként jelenik meg, és nem utolsósorban (talán éppen az első helyen) a *nemzeti ideológia* válik az újkor nagy vallásává. Így tehát, paradox módon, a viszonylagos vallási apály dacára a XIX. századot igen magas fokú idealizmus jellemzi. Egyik vagy másik irányba, illetve egymással tökéletesen ellentétes irányok felé haladva (mint amilyen a kapitalizmus *versus* kommunizmus), a Nyugat a tökéletesség felé törekszik.

Arroganciája mértéken felüli. A „többiekhez” viszonyítva a Nyugat ereje félelmetes. Ma már felmérjük, hogy ez mindössze egyetlen szakasza a történelemnek, de akkoriban olybá tűnhetett – a hatalmas különbség miatt –, hogy a hierarchizált emberiség alapvető adottságáról van szó. A rasszizmus magától értetődő jelenségként üti fel a fejét. A négereket* alsóbbrendűeknek nyilvánítják, a „sárgákat” valahol középen helyezik el. Még a „fehér” világgal kapcsolatban is sokasodnak az egyenlőtlenséget hirdető értelmezések. Nyugat sikeresebb, mint Kelet, Észak sikeresebb, mint Dél. A két világháború között az Egyesült Államokba való bevándorlásra vonatkozó rendelkezések az intellektuális képességek jól meghatározott értékrendjéből ihletődtek: az északi fehérek, a „germánok” állnak a piramis csúcsán, a négerek, nyilván, annak alapjánál találhatók;

* A szerző következetesen a *negru* szót alkalmazza az afroamerikai népesség megnevezésére (a ford.).

nem túl kedvező, átmeneti helyzetben vannak a délről és keletről érkezők: olaszok, szlávok, zsidók...

A Nyugat természetesen lelkiismeret-furdalás nélkül bekebelezi a világot. Ott, ahol a populáció „vitán felül” alacsonyabb rendű, terülnek el a gyarmatbirodalmak: előbb Afrikában és Ázsia nagy részén. A világ többi része, Kelet-Európával kezdődően, akkulturációs folyamaton megy át. Pontosítsuk még egyszer: a modern civilizáció eredője nem Európa egésze, hanem csupán a kontinens nyugati része (nyilván ez sem a maga teljességében, hiszen az egyes területek eltérő mértékben és különböző időszakokban járultak hozzá a folyamathoz: az első szakaszban az olasz városok képezték a modernitás legaktívabb kovászát; majd a súlypont észak felé tolódott, és Nagy-Britannia került az élre; közelebbről pedig az Egyesült Államok, mint a Nyugat óceánon túli másolata...). Az akkulturáció során Kelet-Európa kisebb vagy nagyobb mértékben, változékony hatékonysággal vette át a nyugati modellt: Oroszország már Nagy Pétertől kezdődően, a XVIII. század első éveitől (a birodalom hatalmas méretei miatt a folyamat rendkívül lassan haladt, mindmáig befejezetlennek nevezhető), majd a XIX. században a román államok, vagyis Románia és a Balkán. Törökország először az ifjútörök mozgalom hatására, 1900 táján, majd döntő módon Kemal Atatürk idején, a két világháború közötti mintegy erőltetett menetben szintén a nyugati modell felé irányul. Japán már korábban megtette a döntő lépést, az 1868-ban beköszöntő Meidzsi-korszakban: a legsikeresebb és sokáig a leghatékonyabb szintézise volt ez a nyugati modellnek és egy

teljesen más jellegű (ám lehetséges hasonlóságokat is felmutató) hagyományos társadalomnak. Mindent összevetve, az egész világ megtapasztalta ezt a folyamatot. A mai „planetáris” civilizáció a nyugati civilizáció, amelyet nyilván különböző módon vettek át és alkalmaztak. A többiek nem találtak fel semmi lényegeset: a villanyégőtől a demokráciáig, minden a nyugati laboratóriumból került ki. Olyannyira, hogy akár fel is tehetnénk a kérdést: hol tartanánk most a Nyugat nélkül? Ki a megmondhatója? Talán még Amerikát sem fedezték volna fel.

A Nyugat nem csupán jó dolgokat talált fel. Egyáltalán nem elhanyagolható arányban szörnyű dolgokat is létrehozott, vagy a többiek iránti lenézésből, vagy szintén „idealizmusból”, abban a hitben, hogy jó úton halad, és arra hivatott, hogy a világot a tökéletesedés felé vigye. Gyakorolta (az óceánon túl) a rabszolgatartást és a rabszolga-kereskedelmet; mire valók lettek volna holmi gyengébb minőségű lények, akiknek mintegy szíveséget tettek azzal, hogy az igazi hitre vezették őket, és akiket (amennyire csak lehetett) a fehérek közé emeltek?! A gyarmati uralom szintén megfelelőnek tűnt: gazdaggá tette a Nyugatot, és valamelyest civilizálta a többieket. A Nyugat futószalagon gyártotta az utópiákat, végtelen számú változatokban dolgozta fel a kiadós millenarista alapot. A kommunizmust botorul alkalmazták Oroszországtól Kínáig, de maga a doktrína kimondottan nyugati fogantatású. A fasiszmus különböző válfajai szintén Nyugaton keletkeztek. A népiirtás nem feltétlenül nyugati sajátosság, de gyakran alkalmazták Nyugaton a „tiszto-

gatás” eszközeként. A jelenség a náci mészárlásban és nem kevésbé – igaz ugyan, hogy a Nyugaton kívül – a sztálini gulágban érte el tetőfokát. Végül pedig a nyugatiak nem rettentek vissza egymás kölcsönös öldöklésétől: legnagyobbbrészt őket terheli a felelősség a két világháború miatt.

Minden Nyugatról érkezik, halmoslag, jó is rossz is. Vagy legalábbis eddig onnan jött.